

'Adviesnota omgang grafmonumenten historische lijst'

René ten Dam

In 2009 presenteerde de Commissie Funerair Erfgoed Gemeente Schiermonnikoog in het boekje 'Begraven op Schiermonnikoog' een selectie van grafmonumenten op de begraafplaats rond de kerk. De monumenten zijn geselecteerd vanwege hun waarde als verwijzing naar de personen die er begraven liggen en/of vanwege het bijzondere materiaalgebruik, symboliek of vormgeving. De gemeente sprak destijds de intentie uit om deze grafmonumenten te behouden. De lijst van 88 grafmonumenten en ensembles is weliswaar formeel vastgesteld, er is (echter) geen formeel beleid geformuleerd over de omgang met de geselecteerde grafmonumenten op de begraafplaats.

Over het algemeen verkeren de grafmonumenten in redelijke tot goede staat. Echter de staat van enkele grafmonumenten is al tijdens het onderzoek in 2007 en 2008 als matig bestempeld. Een aantal grafmonumenten is vervuild door algen of anderszins. Bij een aantal graven vormt uit de kluiten gewassen beplanting op het grafvak of op een naburig grafvak een bedreiging voor de stabiliteit van de grafbedekking. Bovendien is er bij dergelijke monumenten een groter gevaar voor vorstschade. Hoe de gemeente omgaat met de aanwezige beplanting is vastgelegd in het beleidsstuk 'Beheer van de gemeentelijke begraafplaats Schiermonnikoog' en de 'Regels voor grafbedekkingen op de gemeentelijke begraafplaats Schiermonnikoog 2020'. De regels zijn een aanvulling op de Beheersverordening begraafplaats 2020.

In deze nota wordt beschreven hoe om te gaan met de geselecteerde grafmonumenten uit de inventarisatie van 2007-2008, maar ook met alle overige grafmonumenten op de begraafplaats.

1.1 Juridisch

Het is belangrijk om vast te leggen hoe om te gaan met de geselecteerde grafmonumenten en ensembles en de rol van eventuele rechthebbenden. Op dit moment is dat onvoldoende geborgd, aangezien de lijst met grafmonumenten niet formeel is vastgesteld. Op welke wijze de uitwerking hiervan verder ingevuld kan worden, zullen hieronder enkele adviezen worden gegeven.

1.1.1 Aanpak in administratie

De uitwerking van de inventarisatie is destijds vastgelegd in de gravenadministratie. Daar waar reeds afstand is gedaan van een graf, is duidelijk dat de gemeente vrij over dit graf en het bijbehorende grafmonument kan beschikken. Daar waar van de geselecteerde grafmonumenten een rechthebbende bekend is of waarvan de status onbekend is, dient een aanschrijving plaats te vinden. Dit dient zo spoedig mogelijk te gebeuren na de vaststelling van de lijst door de gemeenteraad. In het schrijven moeten de rechthebbenden, of diens nabestaanden, gewezen worden op de plaatsing van hun grafmonument(-en) op de lijst. Daarbij dient ook gewezen te worden op de consequenties. Die kunnen als volgt worden samengevat:

- Gebruik van het graf blijft onveranderd;
- Rechthebbende blijft conform verordening verantwoordelijk voor het onderhoud;
- Wanneer rechthebbende afstand doet, zal het grafmonument niet verwijderd worden. Wel bestaat de mogelijkheid dat het grafmonument elders wordt geplaatst en het graf opnieuw wordt uitgegeven;
- Waar geen rechthebbende bekend is, zal de gemeente het onderhoud op zich dienen te nemen;
- Overschrijving van grafrechten vindt plaats conform de verordening.

Wanneer duidelijk is dat de gemeente zelf juridisch eigenaar is van een graf met of zonder monument, dan zal zij deze ook moeten onderhouden. Een deel van de geselecteerde grafmonumenten is reeds aangetast door de tand des tijds en vraagt onderhoud. Een aantal grafmonumenten verdient een meer uitgebreide aanpak, vanwege de constructie van graf en monument. Na een eventueel herstel is het periodiek reinigen en inspecteren op gebreken in de toekomst noodzakelijk.

1.2 Scenario omgang met grafmonumenten

Behoud van de geselecteerde graven en grafmonumenten kan niet los gezien worden van het beheer en behoud van de begraafplaats in het algemeen. Hiertoe heeft de gemeente enkele beleidskeuzes gemaakt, onder meer ten aanzien van het cultuurhistorisch beeld van de begraafplaats. Helder is dat de uitgangspunten voor het beoogde beeld zodanig kunnen worden vastgelegd dat het niet nodig is dat alle grafmonumenten in stand worden gehouden. Daarbij moet uiteraard rekening worden gehouden met rechthebbenden die hun rechten en plichten rondom het onderhoud in acht nemen. Wanneer dat laatste niet meer het geval is, zullen de grafmonumenten die op de lijst staan zeker behouden moeten blijven. In overige gevallen kan de grafbedekking verwijderd worden of wordt het grafmonument gecontroleerd overgelaten aan 'de tand des tijds'. Een dergelijke aanpak dient beschreven te worden en als cultuurhistorische paragraaf te worden opgenomen in het beleidsplan voor de toekomst van de begraafplaats.

1.2.1 Regels en beleidsuitvoering

Om tegemoet te kunnen komen aan de wensen tot instandhouding dient de regelgeving daarop afgestemd te worden. Uitgangspunt daarbij kan zijn dat de geselecteerde grafmonumenten op het huidige graf blijven staan. Daarvoor hoeft in de verordening geen nadere regelgeving opgenomen te worden. Met betrekking tot het beleid van instandhouding dient de gemeente er voor te waken dat het karakter van de begraafplaats op termijn aangetast wordt, zeker wanneer rechthebbenden grafmonumenten zouden willen vervangen of een nieuw grafmonument willen plaatsen naast een eerder geplaatst monument. Dit wordt ondervangen doordat voor plaatsing van een grafmonument, ongeacht of deze ter vervanging is van een ouder exemplaar, te allen tijde schriftelijk toestemming verkregen dient te worden van de gemeente.

De gestelde regels moeten ook door de gemeente zelf gewaarborgd worden, want wanneer er bijvoorbeeld te veel grafmonumenten verwijderd worden, valt een groot deel van de cultuurhistorische waarde van de begraafplaats weg. Alleen de geselecteerde grafmonumenten uit de bestaande inventarisatie behouden werkt dat behoud niet in de hand. In het volgende hoofdstuk zal daar nader op in gegaan worden.

1.2.2 Restauratie en onderhoud algemeen

Een deel van de grafmonumenten vereist een aanpak die het gebruikelijke onderhoud te boven gaat. Dit betreft werkzaamheden die beter niet in eigen beheer uitgevoerd kunnen worden omdat ze vakmanschap vereisen. Het betreft bijvoorbeeld herstelwerkzaamheden aan hekwerken of werkzaamheden aan de opbouw van grafmonumenten. Op termijn zullen mogelijk meer grafmonumenten onder handen genomen moeten worden. Te denken valt aan enkele zerken die gebroken zijn of ernstige scheurvorming vertonen. Het kan echter ook een keuze zijn om deze grafmonumenten te laten voor wat ze zijn. Zolang de grafmonumenten niet verplaatst worden, is de kans op verder verval beperkt.

Terwijl de rechthebbenden verplicht zijn hun grafmonumenten zelf te onderhouden, zal het college aan de te behouden grafmonumenten die teruggevallen zijn aan de gemeente ook onderhoud moeten plegen. Daarbij kan uitgegaan worden van enkele principes die dienen te worden vastgesteld in het onderhoudsplan voor graven die al in onderhoud zijn:

Dat is voor de groene component:

- Onderhoud aan bestaande graftuinen (begroeiing kort houden, eventueel spitten, bemesten en eventueel aanvullen grind)
- Onderhoud aan het groen direct grenzend aan het graf (vooral tegengaan overwoekering)
- Wieden van onkruid in het grind, indien aanwezig

Voor grijze componenten kan het volgende gedaan worden:

- Behandeling met algenbestrijdingsmiddel (met dien verstande dat de achterzijde, mits niet voorzien tekst, bemost mag raken)
- Uitvoeren van kleine reparaties, zoals het vastzetten van banden en het recht- en vastzetten van verticale elementen
- Periodiek (circa 1 x per vier jaar) vervangen van grind, wanneer dit te veel vervuild is
- Reinigen van de grafmonumenten met behulp van stoom onder hogedruk bij ernstige vervuiling

Aanbevolen wordt om voor de geselecteerde grafmonumenten een onderhoudsplan op te stellen. Daarin dient ook het groot onderhoud opgenomen te worden. Uitgangspunt bij het behoud van de in de lijst opgenomen monumenten die teruggevallen zijn aan de gemeente, is dat getracht moet worden de grafmonumenten constructief in orde te houden met behoud van het bestaande patina. Dat betekent dat opschuren of bewerken met een polijstmachine niet toegestaan is. Een onderdeel van het onderhoudsplan dient een periodieke inspectie van de begraafplaats te zijn, waarbij met name aandacht is voor beschadigingen en verzakkingen, maar ook voor eventueel achterstallig onderhoud van rechthebbenden.

1.2.3 Verplaatsen van grafmonumenten

De karakteristiek van een begraafplaats is onderhevig aan veranderingen. Grafmonumenten en groen bepalen voor een belangrijk deel het beeld. In 2007/2008 is de karakteristiek van de begraafplaats vastgelegd en deze geldt anno 2019 nog steeds. Het groene karakter wordt met name bepaald door het gebruik van gras als bodembedekking tussen de graven en de hoge haag en bomen rondom de begraafplaats. De oudere grafmonumenten zijn veelal van hardsteen, zijn smal en verticaal gericht, terwijl de meer moderne grafmonumenten veelkleuriger zijn, vaak uitgevoerd als zerk, een liggend grafmonument, maar vooral zijn de moderne grafmonumenten lager. Zonder ingrijpen zou de verticaliteit van de begraafplaats langzaam verdwijnen en daarmee ook het historisch beeld. De begraafplaats kent een 'historische hoek' met een viertal oude zerken. Deze grafmonumenten bevinden zich niet meer op een graf, maar zijn hier geplaatst vanwege de historische waarde van de grafmonumenten. De gemeente houdt zich het recht voor om grafmonumenten die zijn aangewezen als 'historisch' te verplaatsen naar een plek elders op de begraafplaats. De uitgangspunten die de gemeente daarbij hanteert, zijn vastgelegd in het 'Beleidsplan voor de gemeentelijke begraafplaats Schiermonnikoog' over de toekomstig gebruik van de begraafplaats. Enkele na te volgen richtlijnen bij het verplaatsen worden hieronder weergegeven.

Richtlijnen voor verplaatsing:

- alleen voor grafmonumenten waar geen indicatie van bestaat ten aanzien van het belang van de aldaar begraven persoon;
- te verplaatsen grafmonumenten mogen niet tussen moderne grafmonumenten geplaatst worden en er mag ook geen ophoping ontstaan (voorkomen moet worden dat een museaal deel ontstaat, waarop de functie van de begraafplaats feitelijk los gelaten wordt)
- de bestemming van het te verplaatsen grafmonument mag niet ten koste gaan van een vrij graf
- plaatsing dient uitgebalanceerd te zijn

- de gegeven in de administratie ten aanzien van het graf en de bedekking dient terstond bijgewerkt te worden.

Zoals hierboven aangegeven, is het belangrijk het historische karakter van de begraafplaats te bewaren. Hedendaagse grafmonumenten passen daar in beperkte mate in, mits hier in stijl, kleur- en materiaalgebruik rekening mee wordt gehouden. Glimmende granieten gedenktekens doen afbreuk aan de karakteristiek van de begraafplaats. Hetzelfde geldt voor granieten platen die dubbele grafvelden bedekken. De voorwaarden die de gemeente heeft gesteld aan te plaatsen grafmonumenten zijn vastgesteld in de 'Regels voor grafbedekkingen op de gemeentelijke begraafplaats Schiermonnikoog 2019'.

1.2.4 Advies ten aanzien van oorlogsgraven Schiermonnikoog

De Oorlogsgravenstichting (OGS) maakt een onderscheid tussen 'oorlogsslachtoffers' en 'slachtoffers van de oorlog'. De definitie voor oorlogsslachtoffers luidt als volgt: 'Militairen van de Nederlandse krijgsmacht die na 9 mei 1940 zijn gevallen en Nederlandse burgers die, hetzij metterdaad de vijand bestrijdende dan wel ten gevolge van hun handelingen of houding tegenover de vijand, het leven hebben verloren.' Daarnaast vallen ook Nederlandse militairen en burgers die door de overheid zijn uitgezonden en omgekomen tijdens humanitaire en/of vredesmissies onder deze omschrijving. Burgers die als gevolg van een bombardement op het leven zijn gekomen erkent de OGS niet als formele oorlogsslachtoffers, maar worden benoemd als 'slachtoffer van de oorlog'. De gehanteerde definitie door de OGS zorgt voor misverstanden en verschilt ook vaak van de definities die gemeenten zelf hanteren, welke over het algemeen ruimer zijn opgesteld. Eén van de gevolgen is dat de graven van 'oorlogsslachtoffers' een zekere mate van bescherming genieten en gemonitord worden door de OGS; graven van andere oorlogsdoden niet, waarmee het gevaar bestaat dat graven van de tweede groep buiten beeld raken. Dit lijkt op Schiermonnikoog het geval met de grafmonumenten van een drietal oorlogsdoden die zijn gevallen op 7 maart 1940 (dus vóór de datum die de OGS hanteert). Deze drie eilanders kwamen om het leven bij het demonteren van een bom die op het strand was aangetroffen. De drie namen van de slachtoffers staan wel vermeld op de gedenkplaat aan de kerk, maar zijn niet gekenmerkt in de grafadministratie. Bij de inventarisatie van 2007/2008 zijn de graven niet herkend als zodanig en om die reden ook niet opgenomen in de selectie van historische grafmonumenten. Het strekt tot de aanbeveling de drie grafmonumenten als aanvulling op te nemen op de historische lijst. In het kader hiervan wordt verder aanbevolen in het beleid een evaluatie of herijking op te laten nemen van de historische lijst.

1.2.5 Advies ten aanzien van groen op de begraafplaats

Het groen op de begraafplaats bepaalt voor een belangrijk deel de uitstraling. De bomen en de haag rondom leveren samen met de mossen en korstmossen op de begraafplaats elk hun bijdrage aan het karakter. De mate van onderhoud bepaalt ook de invloed van het groen op de grafmonumenten. Bomen en meerjarige beplanting kunnen grafmonumenten ontzetten. Als struiken niet tijdig worden gesnoeid, groeien ze uit tot imposante omvang, maar intussen verdrücken en beschadigen ze mogelijk grafmonumenten. Ook algen, mossen en korstmossen vragen aandacht. Algen zijn vrij onschadelijk en kunnen gemakkelijk verwijderd worden. Dikke begroeiing van mos is daarentegen soms schadelijk omdat deze water vast kan houden. Dit kan met name schadelijk zijn voor houten grafmonumenten of poreuze steensoorten als marmer. Korstmossen komen ook beperkt voor. Op de verschillende grafmonumenten groeien diverse soorten. Ze zijn vaak lastiger te verwijderen dan mossen, maar behalve als de esthetische waarde van het monument bedreigd wordt, is er geen noodzaak korstmossen te verwijderen. Bovendien wordt afhankelijk van de soort korstmos eventueel alleen het bovenste laagje van de steen aangetast. Mocht het toch verwijderd worden, dan ontstaan er vaak weer nieuwe korstmossen, die een nieuw laagje aantasten. Verwijderen is daarom niet aan te raden. Onoordeelkundige verwijdering van korstmossen is juist vaak de oorzaak van schade aan grafmonumenten. Veel korstmossen zijn daarnaast bedreigd. Determineren van korstmossen is

bijzonder lastig en het advies is om bij korstmossen die het beeld van een grafmonument aantasten advies in te winnen van experts, bijvoorbeeld bij Landschapsbeheer Friesland.

Omdat er voor gekozen is geen meerjarige, vaste grafbeplanting toe te staan, zullen op termijn de bestaande meerjarige planten langzaam verwijderd worden. Waar nodig wordt aanbevolen die plekken in te vullen met eenvoudige bodembedekkers zoals gras of een kruidenmengsel.

1.3 Advies inzake omgang met overige grafmonumenten

Naast de grafmonumenten die nu op de lijst zijn geplaatst ter behoud, blijven er nog enkele honderden andere grafmonumenten over die niet die status krijgen. Rechthebbenden of nabestaanden worden geacht dit onderhoud zelf te verzorgen, maar dat gebeurt niet altijd naar wens, of het gebeurt helemaal niet meer. Ondanks de handhavingplicht die vanuit de verordening is opgelegd, zullen toch regelmatig grafmonumenten ten prooi vallen aan verval. Als verval geconstateerd wordt, dan dient actief een oproep aan de rechthebbende gedaan te worden om zich te melden. Of dergelijke grafmonumenten dan toch verwijderd worden op termijn, is aan de beheerder. Wanneer dit te vaak gebeurt, kan de context van de op de lijst geplaatste grafmonumenten in het geding komen. Uiteindelijk kan de uitstraling van de begraafplaatsen worden geschaad.

1.3.1 Betekenis overige grafmonumenten

De vele honderden grafmonumenten op de begraafplaatsen die niet geselecteerd zijn, spelen wel een belangrijke rol in het geheel. Ze kunnen stuk voor stuk gezien worden als de bouwblokken in een geheel. Daarvoor zijn alle stenen nodig, maar ze stellen individueel weinig voor. De geselecteerde grafmonumenten op de begraafplaats vertegenwoordigen binnen het geheel een zekere waarde, die ook is vastgelegd bij de inventarisatie door de commissie met behulp van een scoringsysteem. Maar in zekere zin zijn deze grafmonumenten een soort van benchmark. Aan deze grafmonumenten kan de waarde van de andere grafmonumenten afgemeten worden. Valt een graf voor bepaalde tijd terug dan hoeft niet direct het grafmonument verwijderd te worden. In het beleid moet vastgelegd worden dat zo veel mogelijk de oude structuur en het karakter bewaard blijven. Dat betekent dat rechthebbenden moeten worden gewezen op het feit dat de grafmonumenten na opzeggen van het graf blijven staan, maar dat ze zeggenschap over het grafmonument verliezen. De gemeente bepaalt na opzegging door de rechthebbenden wat en wanneer er iets gebeurt met het monument. Het kan ook zijn dat er eerst een aanpassing plaatsvindt, bijvoorbeeld door moderne toevoegingen of banden te verwijderen. Op termijn, bijvoorbeeld bij een nieuwe grafuitgifte, kan dan het gehele oude monument afgevoerd worden.

1.3.2 Wijze van onderhoud en omgang

De wijze waarop de overige grafmonumenten onderhouden kunnen worden, kan terughoudend gebeuren. Losse onderdelen kan de beheerder verwijderen, maar vermeden moet worden dat ter plekke een opstapeling van losse onderdelen plaatsvindt. Structureel slechte grafmonumenten die zijn teruggevallen aan de gemeente kunnen verwijderd worden, terwijl de rest in onderhoud blijft.